ווי אזוי ראטשילד איז אן עושר געווארן?

(א לעגענדע פונ'ם טשארטקאווער פנקס)

דער טשארטקאווער פנקס איז איינער פון די אינטערעסאנטעסטע פנקס'ן, וואס זענען נאך, צום גליק, ביי אונז איבערגעבליבן. איך האב דעם פנקס געהאלטן אין האנד. צו בעקומען איהם איז מיר שווער אנגעקומען. ער געפינט זיך ביין איצטיגן טשארטקאווער רבי'ן. א ך האב געברויכט א סך השתדלות, ביז איך האב גע'פועלט דורך שטארקע פראטעקציע, טאקי פונ'ם רבי'ס טאכטער חוה'לע אליין, אז דער רבי, איהר טאטע, זאל מיר ערלויבן ארייננקוקן אין פנקס.

א סך אינטערעסאנטע זאכן האב איך דארט געפונען. נאר, צום בעדויערן, זענען פונ'ם פנקס ניט ווייניג וויכטיגע בלעטער אויסגעריסן געווארן.

צווישען די אויסגעריסענע בלעטער איז אויך געווען די מעשה: מיט וואס האט ראטשילד זוכה געווען צו זיין אזא נ'עושר? דערפאר אבער לעבט די לעגענדע אין מויל פון טויזענדער טשארטקאווער חסידים, וואס דערציילן איהר אינ'ם נאמען פונ'ם אלטן טשארטקאווער, זכרונו לברכה, ווי אויך פון זיין זוהן דעם איצטיגן טשארטקאווער רבי, ר' ישראלניו, זאל לעבן. זיי ווידער — אי דער אלטער פארשטארבענער רבי אי זיין זוהן, דער איצטיגער, האבן עס דערצעהלט אינ'ם נאמען פונ'ם פנקס. אז די מעשה איז ווירקליך אין פנקס געשטאנען האבן מיר קיין שום גרונד זיי ניט צו גלויבן. ווארום דער

פנקס איז דאך ביי זיי אין האנד געווען און געפינט זיך נאך איצט אינ'ם רבי'ס ביבליאטעק. און דער רבי האלט איהם טייער, ווי די אויג. די אויסגעריסענע בלעטער זענען, מסתמא, אריין אלס מאטעריאל אין די ספרים, וואס חסידישע מעשיות־זאמלער האבן געדרוקט וועגן דעם בעריהמטן טשארטקאווער רב, רבי הערשעלע און זיין גאר מעהר בעריהמטן זוהן ר' שמעלקע, אונטער דעם נאמען „שמ דטוב". איך האב טאקע אין דעם דאזיגן ספר געטראפען עטליכע זאכן פונ'ם טשארטקאווער פנקס ארויסגענומען. די זאכן האב איך אין סאמע פנקס ניט געפונען. איז ביי מיר קיין ספק ניט, אז די בלעטער וואס פעהלען אין פנקס, זענען אויסגעריסען געווארן פון די, וואס האבן דעם דערמאהנטען ספר פארפאסט. אין דעם דאזיגן ספר האב איך אויך די לעגענדע פון ראטשילד'ס עשירות געפונען. נאר דארט איז זי געבראכט פארבייגעהענדיג און פארקירצט. איך גיב דא איבער די לעגענדע אויף דעם גרונד פון ביידע קוועלען: די געשריבענע און די מינדליכע, ווי עס האבן מיר איבערגעגעבען אין טשארטקאוו בעגלייבטע מענשען אין דעם נאמען פון ביידע טשארטקאווער רביי'אים.

אט וואס די לעגענדע דערצעהלט:

ר' מאיר אנשיל, דער שטאמפאטער פון דער פאמיליע ראטשילד, איז געווען א טשארטקאווער יוד. אין די יונגע יאהרען האט ער געהייסען פשוט: מאיר אנשיל און איז געווען א משרת ביי ר' הערשעלען, דעם טשארטקאווער רב. ער איז דאמאלס נאך געווען א בחור.

דערנאך האט מאיר אנשיל חתונה געהאט פון א קליין שטעדטעל סניאטין, ביי טשארטקאוו. צי איז איהם מאוס געווארען די שטעל פון א כלי קודש, אדער ער האט בעקומען עטליכע רייניש (גולדען) נדן און גלאט חשק געהאט צו מסחר — קורץ ער איז אוועק פונ'ם רבי'ן און געמאכט א קרעמיל אין סניאטין.

מאיר אנשיל האט א פנים צו האנדעל מעהר געטויגט, ווי צו דעם אמט פון א שמש ביין רב. ווארום אין א קורצע צייט האט זיך אין טשארטקאוו פארשפרייט קלאנגען, אז דעם רבי'ס

משרת מאכט פון זיין קרעמיל גאנץ גוט.

אין דער צווישען־צייט האט געטראפען ביים רבי'ן ר' הערשעלע אזא סבה: ערב פסח איז דער רב אומגעגאנגען מיט דער הילצערנער לעפעל און מיט די פאר פעדערן, ווי דער דין און דער מנהג איז, אויסראמען דעם חמץ פון אלע ווינקעלאך. נאכדעם, ווי ער איז פארטיג געווארען מיט אלע אפענע און באהאלטענע ווינקלאך, שפאלטען און לעכער, האט ער אויך אריינגעקוקט, ווי אלע ערב פסח, צו „בדיקת חמץ", אין דעם טישקעסטעל פון זיין טיש, ביי וועלכען ער איז געזעסען און געלערנט. צו זיין גרויסער פרייד האט דער רב דארט געפונען אלץ כשר און ריין — קיין איין ברעקעל חמץ האט זיך ניט פארוואלגערט. אבער צו רב הערשעלעס נאך גרעסערען שטוינען און פארדראס האט זיך אין דעם טיש־קעסטעל ניט געפונען מעהר די בייטעלע מיט די 500 דוקאטען (רענדלאך), וואס ער האט דארט געהאלטען.

וואלט די בייטעלע מיט די 500 דוקאטען געווען זיינע, רבי הערשעלעס, וואלט דער רב אפשר קיין פיעל צער ניט געהאט. ווארום רבי הערשעלע האט באלאנגט צו יענע רבנים, וואס האבען בטבע ניט ליב קיין געלד. דאס געלד איז אבער פרעמדס, שלישית־געלדען, אבשפארענעסען פון ארימע לייט, נדן'ס פון יתומים און יתומות, ביי וועמען נאך פון גאר אמאל אז, דעם רב'ס טישקעסטעל, איז די זיכערסטע אייזערנע קאסע. אט די אלע געלדען די טרייסט און האפנונגען פון צעהנדליגע און אפשר הונדערטער ארימע לייט זענען איצט פארשוואונדען געווארען פון זיין קעסטעל. וואס וועט זיין איצט מיט אלע טשארטקאווער ארימע לייט? וואס וועט ער זאגען די אלע, וואס האבען איהם, זייער רב, פארטרויט זייער האב און גוטס?

אט פאר וואס רבי הערשעלע האט זיך שטארק מצער געווען, ווען ער האט א קוק געטאן, אז דאס טישקעסטעל איז פוסט.

ביים רבי'ן אין שטוב איז געווארען א רעש. מ'האט גענומען קלערען: ווער האט עס געקענט טאן? וועמען קען מען חושד זיין?

נאך א סך קלערען האט מען זיך דערמאהנט אז מאיר אנשלען, וועלכער איז מיט א האלב יאהר צוריק אוועק. פון אז

ארימען משרת איז ער געווארען א קרעמער און לייט זאגען, אז ער מאכט גוט, האט געלד.

בשעת מאיר אנשיל איז געווען א משרת ביים רב, האט מען, בכלל, וועגען איהם ווייניג געקלערט. וואס קען מען קלערן וועגען א משרת? אז ער איז אוועק האט מען גענומען אן אנדער משרת. קנאפ ארימע בחורים איז דא אין א יודיש שטעדטעל? א רב איז נאך חלילה קיין מאל ניט געבליבען אהן א משרת. אין מאיר אנשיל געווען אן עהרליכער מאן, צי ניט? די פראגע איז בכלל קיין פראגע ניט געווען. ווארום וועלכער משרת וועט זיך דאס ערלויבען צו גנב'ענען עפעס ביי א רב? בפרט ביי רבי הערשעלען, וואס איז געווען אזא צדיק און געווען בעריהמט ניט בלויז אין טשארטקאוו, נאר ווייט ארום, פאר א בעל מופת און א הייליגען מאן. אגב: וואס האט מען געקענט נעהמען ביים רב א חוץ זיין אלטען קאפטען, די הילצערנע לעפעל און צינערנע טעלער?

קורץ: עס איז ביז איצט קיין שום גרונד ניט געווען צו קלערן וועגען מאיר אנשיל, ניט צום גוטען, ניט צום שלעכטען. האט דער רבי און די רעבעצן דערהערט, אז זייער געוועזענעם משרת האט גאט מצליח געווען און ער האט פרנסה — מהיכא תיתא! האט זיי הנאה געטאן. ווארום, אז דער אויבערשטער וויל קען ער אלעמען געבען. און וועמען ער גיט — יענער מסתמא איז ווערט.

איצט איז אבער פלוצלונג געווארען א קשיא? פון וואנען קומט צו מאיר אנשלען אזוי גיך געלד און הצלחה? דער רב האט זיך דערמאהנט, אז פון פאר מאיר אנשיל'ס אוועקגעהן ביז'ן „בדיקת חמץ" האט ער אין קעסטעל ניט אריינגעקוקט. קיינער האט קיין געלד ניט געבראכט פאר דער צייט.

און דער חשד איז אלץ שטארקער און שטארקער געווארען אויף מאיר אנשלען. וועה געטאן האט רבי הערשעלען זעהר די הארץ חושד צו זיין א יודען. אבער קיין אנדערער, א חוץ דעם משרת, האט דאך ביי'ן רבי'ן אין חדר קיין איינגאנג ניט געהאט. קיין שום מענש איז ניט געווען. אויף וועמען מ'האט געקענט קלערען. וואלט דאס געווען זיין אייגען געלד, וואלט ער

געווים א יודען ניט חושד געווען. „ר׳ נתן וד׳ לקח“ — גאָט האָט געגעבען און גאָט האָט גענומען. אבער: ווי וועט ער קענען צוזעהן די טרערען און יאָמערן פון אָרימע יודען, פון יתומים און אַלמנות?...

און מיט זעהר א שווער הארץ לאָזט זיך רבי הערשעלע אין סניאַטין, אין דער דערבייאיגער שטעדטעל, וואו מאיר אנשיל האָט געוואוינט. ער האָט קיינעם אין שטאָדט קיין מעשה ניט דערצעהלט. איידער ער וועט זיך אליין דערוויסען און איבערציִיגען טאָר מען דאָך חלילה ניט מוציא שם זיין צום שלעכטען אויף א יודען.

מאיר אנשיל איז געוואָרען מאָדנע איבערראשט, ווען ער האָט דערזעהן ביי זיך זיין רבי׳ן. ער האָט זיינע אויגען ניט געגלויבט: ווי קומט צו איהם אזא זכיה, אז דער רבי זאָל קומען צו איהם! ער האָט גאָר ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן איבער׳ן רבי׳ן.

אין גיכען איז אָבער זיין שמחה פערשטערט געוואָרען, ווען ער האָט בעמערקט אויף דעם רבינס פנים און אין זיין ריידען א גרויסע אונרוהיגקייט. ביסלעכווייז, ביסלעמווייז איז איהם קלאָר געוואָרען: וואָס האָט געבראכט דעם רבי׳ן צו איהם, צו מאיר אנשעל דעם משרת...

מאיר אַנשעל איז בלאָס געוואָרען אויף אן אויגענבליק און האָט אין פלוג גאָר נישט געענטפערט. ער האָט געבעטען דעם רב׳ן זיצען א ווײַלע. ער וועט באַלד אריינקומען. דער רבי זאָל גאָר קיין צער ניט האָבען. ער וועט דאָס געלד אָבגעבען...

א פּאָר שעה האָט רבי הערשעלע געמוזט וואַרטען. ענדליך איז מאיר אַנשעל געקומען.

— רבי — זאָגט ער — נאָט אייך דערווײַלע צוויי הונדערט דוקאַטען. די איבריגע וועל איך אייך אָבשיקען ביסלעכווייז. זייט רוהיג. איהר וועט בעקומען דאָס געלד אין גאַנצען.

רבי הערשעלע איז אוועק מיט א פיעל דערלייכטערטען געמיט. א יוד בלייבט א יוד... א בייזע שעה געווען... א נאַרישקייט געטאָן... אבער אין דעם אָרט וואו בעלי תשובות שטעהען קען קיין צדיק גאָר ניט שטעהן... ער וועט געווים אָבגעבען דאָס איבריגע. נאָר בעזונדער האָט איהם געפרעהט דאָס הארץ פאַר די יתומים און אלמנות.

מאיר אַנשעל האָט געהאַלטען וואָרט: ער האָט אָבגעשיקט ביסלעכווייז די איבריגע דריי הונדערט דוקאַטען.

עס זענען אוועק א יאָהר, אָדער צוויי. די גאַנצע מעשה איז כמעט שוין פארגעסען געוואָרען. פּלוצלונג, אין א שענעם, אָדער געוועהנליכען פריהמאָרגען קומט צום רב רבי הערשעלען א רייטער פון׳ם „וואָיעוואָדא“ און פערלאַנגט, אז דער רב זאָל מיט איהם שוין פאָהרען צום פּריץ. ער דאַרף איהם עקסטרא נויטיג.

דער רב האָט זיך דערשראָקען. גאַנץ שטעדטעל איז אויך שטאַרק אונרוהיג געוואָרען. מסתמא שמעקט שוין מיט א גזרה, מיט א בלבול. מ׳האָט אָבער גאָר נישט געקאָנט העלפען. אז דער פּריץ רופט, מוז מען פאָלגען. קהל האָט געדונגען דעם רב א פוהר און בעגלייט איהם מיט ברכות, אז דער אויבערשטער זאָל אָבהיטען איהם און כלל ישראל פון שלעכטס.

רב הערשעלע איז אוועקגעפאָהרען צום „וואָיעוואָדא“ אין בעגלייטונג פון רייטער, און אידען האָבען זיך געזעצט אין די שולען זאָגען תהילים.

געגען רב הערשעלעס ערוואַרטונג האָט דער פּריץ איהם פריינדליך אויפגענומען. נאָר זיין שרעק איז געוואָרען נאָך גרעסער, ווען דער וואָיעוואָדא האָט א הם געפרעגט: צי האָט מען ביי איהם מיט א צייט צוריק ניט געגנב׳עט פינף הונדערט דוקאַטען? און פון וואַנען קומט צו איהם, צו אן אָרימען רב, אזוי פיעל געלד?

דער רב האָט דערצעהלט דעם פּריץ די מעשה, אבער ניט אין גאַנצען. דאָס געלד איז געווען שטעדטעלדיגע — פון של שות׳ען, פון אָבשפּאָרענסען. און נאָך אזוינע איינלעגעניסען. צו געגנב׳עט האָט מען עס טאַקע, אבער ווער ווייס קיינער ניט.

ער האָט ניט געוואָלט ארויסגעבען מאיר אַנשלען דעם פּריץ. למאי מאַכען א אידען א שלעכטען שם? בפרט, אז ער האָט אָבגעצאָהלט ביז א פּרוטה.

דער פּריץ איז ארויס, און אין א ווײַלע ארום — אריין צוריק, טראָגענדיג א ביימעל מ ט גאָלדענע דוקאַטען אין האַנד און

אויסגעשאטען די דוקאטען אויפ'ן טיש פאר רבי הערשעלען אין די אויגען.

דער רב איז אן ערשטוינטער געבליבען. דאס איז זיין ביי־טעלע מיט די דוקאטען... וואס איז דאס אזוינס?... ווי קומט דאס בייטעלע צום פריץ?... און די דוקאטען?... און מאיר אנשעל?...

— דאס איז דיין בייטעל, פאני ראבין? — האט דער וואַ־יעוואדא געזאגט, — דערקענסט?... נא, נעהם דיין געלד... די גנבה האט זיך אבגעזוכט... נאר דריי דוקאטען האט דער גנב צייט געהאט אויסצוגעבען. די איבריגע 497 גאלדענע מטבעות זענען גאנץ. נעהם דאס געלד און פאהר אהיים.

רבי הערשעלע האט פון שטוינונג גאר ניט געוואוסט וואס צו זאגען. דאס געלד איז געבליבען ליגען אויפ'ן טיש. ער האט זיך דערצו ניט צוגעריהרט. אין עטליכע מינוט ארום, אז ער איז געקומען צו זיך, האט ער, שטאמלענדיג, געפרעגטביין פריץ: וואס איז דאס פאר א רעטעניס?

דער פריץ האט געהייסען אריינפיהרען אין זאל א פויער און א פויערטע. ווי די פויערטע האט דערזעהן דעם רב, איז זי איהם געפאלען צו די פיס מיט א געוויין, ער זאל איהר מוחל זיין, דער פויער האט געטאן דאס זעלבע.

די מעשה האט זיך באלד דערקלערט.

די פויערטע איז געווען די גוי'ע וואס האט אויפגעראמט ביים רב אין שטוב יענעם ערב פסח, ווען דאס געלד איז פארפא־לען געווארען. רייניגענדיג ביים רב אין חדר, האט זי געפונען די טיש־קעסטעל אפען און אין טישקעסטעל דאס בייטעלע מיט די דוקאטען. זי האט געוואוינט אין א דערבייאיגען דארף. האט זי אוועקגעטראגען דאס געלד צום מאן. יענער האט עס בעהאלטען א לענגערע צייט. ענדליך האט ער ניט אויסגעהאלטען: אוועק־געטראגען איין דוקאט צום קרעטשמער פון דארף און פאר־שכורט. ער האט געזאגט, אז ער האט איהם געפונען. אין א פאר טעג ארום — א צווייטען. ווען ער האט עטליכע טעג שפעטער געבראכט אין קרעטשמע א דריטען דוקאט, איז שוין די זאך געווארען פערדעכטיג. מ'האט איהם פארנומען און געבראכט צום

פריץ. בעקומענדיג א פארציע שמיץ האט ער זיך מודה געווען און געוויזען, וואו דאס בייטעלע מיט די דוקאטען ליגען.

די מעשה איז באלד בעוואוסט געווארען אין גאנץ שטעד־טעל. איצט האט רב הערשעלע ניט געהאלטען פאר נויטיג צו פארבארגען עפעס. ער איז באלד וויעדער אוועק אין סניאטין צו מאיר אנשלען, האט איהם אבגעגעבען די פינף הונדערט דו־קאטען, און געפרעגט: פאר וואס האט ער אויף זיך גענומען די שולד און וואו האט ער גענומען דאס געלד צו באצאהלען די גנבה, וואס אן אנדערער האט גע׳גנב׳עט?

— איך האב געזעהן — האט מאיר אנשעל געענטפערט, אז דער רבי איז זיך שטארק מצער און האב רחמנות געהאט אויף די ארימע לייט... האב איך פארקויפט און פאר'משכונט מיינע גאנצע בעל־הבתישקייט און געליהען ביי וועמען איך האב געקענט אין שטעדטעל, ביז איך האב געקראגען די סומע צוויי הונדערט דוקאטען. דערנאך האב איך מקצר געווען מיין הוצאה, און דער אויבערשטער האט מיר געהאלפען — איך האב געקענט אייך אויסצאהלען דאס איבריגע...

— מאיר אנשעל! — האט רבי הערשעל געזאגט, זעגענענדיג זיך מיט זיין אמאליגען משרת הארציג און התלהבות'דיג, — מאיר אנשעל! ביזט א יקר א יוד!... זיי געזונד! דער אויבערשטער זאל דיר געבען ברכה און הצלחה אין אלץ, וואס דו וועסט טאן... דיר און דיינע קינדער און קינדס־קינדער...

און רבי הערשעלע'ס ברכה איז מקוים געווארען...